

İKTİDAR İLİŞKİLERİ AÇISINDAN BİLİM VE SOSYOLOJİ

*Mehmet KARAKAŞ**

ÖZET

Bu çalışmada, iktidar olgusuyla genelde bilim, özelde de sosyoloji arasındaki ilişkiyi çözümlenmeye çalıştım. Modern bilim aracılığıyla üretilen bilimsel bilginin, iktidar elde etmede ve iktidarın meşruiyetini sağlamada etkin rol oynadığı ileri sürülmektedir. Bu durumun riski ve zorlayıcılığı, bugün özellikle sosyal bilim alanlarında kendini göstermektedir. Sosyoloji ise bunu en çok yaşayan disiplinlerden biridir. Çünkü sosyoloji, diğer sosyal bilimlerden farklı olarak yeni toplumsal dünyalar yaratma gücüne sahip olduğu için böyle bir riskle sürekli karşı karşıya bulunmaktadır. Bu genel yaklaşımlardan hareketle çalışmanın sonucunda önemli gördüğüm iki tespite ulaştım. Birincisi sosyolojinin kendisine nüfuz eden toplumsal bağlamın değerlerini, çözümlenmeye çalıştığı sorunlara ilişkin tanımlamalarında ve kavramsallaştırmalarında kullanıyor olmasıdır. İkincisi ise sosyologların içinde yaşadıkları toplumun bir üyesi olarak o toplumun norm ve değerleri doğrultusunda, sınırları çok kesin olmasa da bir referans çerçevesine sahip olmalarıdır.

Anahtar kelimeler: İktidar, bilim, sosyoloji, meşruiyet.

ABSTRACT

In this paper, I try to analyse the relation between power and science in general and power and sociology in particular. Power and science that has been main thesis of sociology, are two facts of importance through passing the historical process of social relations, because scientific knowledge, which is produced by means of modern science, becomes a crucial factor in seizing power and providing legitimacy of it. However, the risky situation with it takes part in all social sciences and especially in sociology, because sociology apart from other branches, has always a capacity to create newly social worlds and so always faces the risk. Following the general approaches I reached two basic conclusions: Firstly, sociology uses the values of social context, that penetrates it, in defining and conceptualising the problems which it tries to analyse. Secondly, sociologists as a member of their own society, along with the norms and values of the society that constitutes a reference frame for him/her albeit not in clear limits.

Key words: Power, science, sociology, legitimacy.

Sosyolojinin merkezi temalarından biri olan iktidar olgusu; toplumsal

*Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

ilişkilerin tarihsel sürecinde değişik aşamalardan geçerek belirli bir biçim ve nitelik kazanmıştır. İktidar analizi yapılırken, geçirdiği aşamalar dikkate alındığında; doğasına ilişkin olmasa da uygulama açısından biçim ve içeriğine yönelik, Modern öncesi ve Modern dönem olmak üzere iki durumundan bahsedilebilir. Modern öncesi dönemdeki iktidar anlayışı ile moderniteye eşzamanlı olarak beliren iktidar anlayışı arasında temel farklar görülmektedir. Özellikle moderniteyle birlikte öznenin yeniden tanımlanması, iktidar olgusuna yeni nitelikler kazandırmıştır.

Moderniteyle birlikte oluşan veya modernitenin bir sonucu olan yeni iktidar anlayışı, makalemde sosyoloji ile ilişkisini anlamaya çalışacağım ana eksen olacaktır. Bu perspektifte bilim olarak sosyoloji-iktidar ilişkisini; iktidarın siyasallaşmasını temin eden ideolojik/değersel durumlarla olan ilişkisi çerçevesinde çözümleme yoluna gideceğim. Bunu yaparken ise konuya ışık tutacağımı düşündüğüm, iktidar-bilim ilişkisi gibi daha genel bir perspektifi göz önünde bulunduracağım.

İktidar; Biçimleri ve Özellikleri

Hükmetmenin veya egemenlik kurmanın doğrudan biçimi olan iktidarın çeşitli biçimleri vardır. Çünkü insan yaşamındaki doğal durum, insanın çevresini kontrol etme güdüsünü beslemektedir. Kontrol etme güdüsü ise insanın ilişkide bulunduğu, bütün ötekilere karşı hükmedici özelliğe sahiptir. Ancak bu cezbedici güdü, insanın yapısındaki temel ruh hallerinin başatlığına göre iktidar etme biçimine farklı nitelikler kazandırmaktadır.

Doğal kaos durumundan hareketle varolduğu ileri sürülen düzensizlik ve güvensizlik içerisinde oluşacak iktidar anlayışı ile dirlik ve düzen yaklaşımından hareketle oluşturulacak iktidar anlayışı birbirinden farklılaşmaktadır. Her iki durumda da aslında birey olarak insan iktidarının sınırı belirsizdir. Bu sınırı belirleyecek olan iktidarın örgütlenme ve meşruiyet düzenidir. Bu noktada örgütlü davranış biçimi önemli hale gelmektedir. Çünkü örgütlü davranışın oluşturacağı otorite, iktidarın en önemli meşruiyet kaynaklarından birini oluşturacaktır. Ancak örgütlü gücün (devletin), icra ettiği işlev açısından siyasal iktidarla aynı şey olup olmadığı soru konusudur.

Devlet denildiğinde, moderniteden önce de varolan bir gerçeklik olmasına rağmen bugünkü aygıtları ve örgütlenişleriyle birlikte düşünüldüğünde; modernitenin sonuçlarından biri olan ulus-devlet akla gelmektedir. Ancak her iki durumda da bir siyasal iktidar biçimi vardır ve “siyasal iktidar, en mükemmel şekline ve tam teşkilatlanmasına devletle ulaşmaktadır.”¹ Bu anlamda siyasal iktidarın nitelikleri, bireylerin siyasal davranışlarının şekillenmesinde önemli işlevler görmektedir.

Yukarıda açıklanan çerçevede iktidar tanımlarına baktığımızda farklı yaklaşımlarla karşılaşırız. Farklılıkların en temel nedeni tanımlamada alınan ölçütler

¹ Maurice Duverger, *Politikaya Giriş*, (Ç. S. Tiryakioğlu) Varlık Yayınevi, İstanbul, 1964, s.7

ve insanlık durumlarına getirilen çeşitli yorumlardır. Bu tanımlardan birine göre; “iktidar, sosyal ilişkiler çerçevesi içinde bir iradenin ona karşı gelinmesi halinde dahi yürütülebilmesi imkanındır. Siyasal yönüyle ise, yönetenlerin iradelerini yönetenlere gerektiğinde zorla kabul ettirebilmesi olgusudur. Devlet, belli bir ülkede, belli bir insan topluluğunu yönetmek için örgütlenmiş en üstün gücün hukuk planındaki varlığıdır.”² Bu tanımdan hareketle iktidarla ilgili şu tespitte bulunmak mümkündür: Etkenlik ve edilgenlik bir mücadele sonucu kabul edilip benimsenen konumlardır. Etkenlik arzusu sürekli bir çabayı ve dolayısıyla sürekli mücadeleyi gerekli kılmaktadır. Bertrand Russel’in ifadesiyle;³

Bu arzu, insanoğlunu motive eden bir aşka dönüşmektedir. İktidar aşkını insanoğlunun biricik güdüsü diye kabul edersek, hiç kuşkusuz yanılmış oluruz, ama iktidar aşkı sosyolojinin inceleyeceği değişiklikleri meydana getiren belli başlı güdü olduğuna göre de, bu yanlış, sosyolojideki eğreti yasaları araştırmamızda bizi sanıldığı kadar yolumuzdan saptırmaz.

İktidar ilişkisinde taraflar, sözü edilen arzuyu gerçekleştirmek için zaman zaman sınırlarını aşarak yasallıklarının üzerinde davranışlar ortaya koymuşlardır. Ancak, salt kaba kuvvet kullanarak iktidarını süresiz bir biçimde devam ettiren hiçbir siyasal iktidar biçimi örneği yoktur. İktidarlar, hem kendi varlık nedenlerini ve hem de iktidar uygulamalarını hükmettiği toplumun belirli bir kesimine de olsa benimsettirerek meşru olduğunu hissettirmesi gerekir. İktidar olmada ve iktidarın pratiğe yansımada meşruiyet kaynağı ve zemini gereklidir. Çünkü meşruiyet, iktidarın oluşturulmasında ve sürdürülmesinde en etkin araçlardan biridir. Ancak, her yasal olanın meşru olmadığı da bilinen bir gerçektir. Duverger’a göre “bir iktidar, eğer meşruluğu konusunda bir birliği varsa meşrudur.”⁴ Meşruluk, yalnızca yürürlükte bulunan hukuk kurallarına uygunluk demek değildir; toplumun büyük çoğunluğunun vicdanında kabul görmesi gerekir.

Günümüz iktidarları, daha önceki dönemlere göre, farklı alanlarda ortaya çıkan gelişmelerle birlikte yeni özelliklere ve imkanlara kavuşmuşlardır. Çünkü yaşadığımız dönemdeki maddi gelişmelerin siyasal yaşam açısından çok önemli sonuçları bulunmaktadır. Günümüzde toplumsal ve teknolojik alanlardaki gelişmeler siyasal iktidara yeni olanaklar sağlamaktadır. Bu olanakların somut biçimlerini modern devlet olgusunda görmek mümkündür. F. Ferraroti bu tartışmaya şu açıklamalarıyla katılıyor: “Bilim, politik iktidar yapısını, ekonomik üretim sistemini ve bütün bir toplumsal ve düşünsel iklimi derinden etkilemeye muktedir bir grup girişimi ve örgütsel silah haline geldi.”⁵ Max Weber ise modern devletin bütün siyasal

² Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. T. Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s.80.

³ Bertrand Russell, *İktidar*, (Çev. Mete Ergin), Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s.15

⁴ Maurice Dverger, *Siyaset Sosyolojisi* (Çev. Ş. Tekeli), Varlık Yayınları, İstanbul, 1995, s.132.

⁵ Franco Ferraroti, “Endüstri Devrimi ve Bilim, Teknoloji ve İktidarın Yeni Nitelikleri”,

birlikler gibi, sosyolojik olarak ancak kendine özgü somut araçları açısından da tanımlanabileceğini ifade ediyor: “Devlet belli bir toprak içinde, fiziksel gücün meşru kullanımını tekelinde bulunduran insan topluluğudur... Tarihte kendinden önce gelen siyasal kurumlar gibi, devlet de insanın insana egemenliği ilişkisidir.”⁶

Siyasal iktidarın en temelde iki boyut ve kaynağı bulunmaktadır. Birincisi hukuki boyutu ve meşruluk kaynağı; ikincisi ise kurumsal boyutu ve devletin oluşum kaynağı. Bunların dışında bir de siyasal olmayan biçimleri bulunmaktadır. Erkeklerin kadınlar üzerindeki, ebeveynin çocukları üzerindeki, psikiyatrinin ruh hastası üzerindeki, tıbbın insanlar üzerindeki, idare biçimlerinin insanların yaşam tarzları üzerindeki iktidarlara ve muhataplarının karşı iktidar arayışları gibi.

Michel Foucault, sosyal ilişkilerin hiyerarşik ve organize olmuş biçimlerine bağlı olarak tanımladığı iktidar olgusuna; kavramsal çerçevesini genişleterek siyasal iktidar merkezli tanımların dışında bir yaklaşım getirmiştir. Foucault, iktidarı ilişkilerinin özgüllüğünün dayanakları açısından şöyle nitelendirmektedir.⁷

İktidar yalnızca birileri tarafından diğerlerine uygulanan bir şeydir... Kendi içinde iktidar, bir özgürlükten feragat, bir hakkın aktarılması, tek tek herkesin sahip olup vekaletini birkaç kişiye verdiği bir şey olarak tanımlanamaz... Gerçekte, bir iktidar ilişkisini tanımlayan şey, onun başkaları üzerinde doğrudan ve dolaysız olarak etkide bulunmayan, ama başkalarının eylemleri üzerinde eyleyen bir eylem tarzı olmasıdır... Vücut üzerinde, şeyler üzerinde eyleyen bir şiddet ilişkisidir. Zorlar, eğip bükerek, kırıp döker, yıkar. Bütün olanakları ortadan kaldırır. Onun karşı kutbu ancak edilgenlik olabilir.

İktidar ilişkilerinin köklerini toplumsal ilişkiler ağında arayan Foucault, iktidar anlayışına farklı bir yaklaşım getirerek, yeni bir analiz biçimi geliştirmiştir. Hem siyasal iktidar merkezli anlayışlar hem de Foucault’cu anlayış, makalenin temel konusu olan iktidar sosyoloji ilişkisini anlamada dikkate alınacak unsurlar olacaktır.

İktidar ve Bilim (Bilimsel Bilgi)

Bilinmeyen/aşık olmayan olaylar hakkında “hakikati” bulma girişimi olarak tanımlanan bilim, farklılaştırıcı özellikleriyle modern karaktere sahiptir. Tekliği, evrenselliği, geçerliliği, yöntemi ve özgünlükleriyle birlikte modern bilim, Batı’nın iç dinamiklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁸ Modern bilimin kaynağı ve kökeni, bilimsel bilginin Batılılaştırılması iddialarına tartışma zemini

Bilim ve İktidar (Der.Federico Mayor ve Augusto Forti), (Çev. Mehmet Küçük), TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 1997, s.42.

⁶ Weber, *a.g.e.*, s.80

⁷ Michel Foucault, “Özne ve İktidar”, *DeFTER Dergisi*, (Çev. K. Par), Sayı: 34, Yaz 1998, s.161.

⁸ A. Forti’ye göre “modern bilimin doğuşu, Galileo’nun çalışmalarıyla ve amprik metotların zaferiyle aynı zamana rastlar”, Augusto Forti, “Modern Bilimin Doğuşu ve Düşünce Özgürlüğü”, *Bilim ve İktidar* (Der.Federico Mayor ve Augusto Forti), (Çev. Mehmet Küçük), TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 1997, s. 23.

açmaktadır. Batıya alternatif olduğu iddiasıyla ortaya çıkan Marksist teorinin bilim hakkındaki yaklaşımı da ilginçtir. Teoriye göre, uygarlaştırıcı bir unsur olan bilim, tarihsel gelişmenin en büyük devrimci gücüdür. Batı gelişme çizgisine karşılık gelen bu yaklaşım da modern bilimin ürettiği bilginin Batılılaştırılması iddialarını güçlendirmektedir. Batı dışı toplumlar için modern bilim köken ve kaynak açısından farklılaşmaktadır. Diğer bir ifadeyle Batı dışı toplumlar, bilimi ve bilimsel yöntemleri bilginin üretildiği merkezlerden almaktadırlar. Çünkü Batı’da diğer tarihsel-toplumsal formasyonlardan oldukça farklı, benzersiz bir bilgi üretme ve kodlama yöntemi geliştirilmiş, tekliği ve geçerliliği üzerinde tartışma yapılmamıştır.

Modern bilimin oluşum süreci, belirli deneyimlerle geçmişle gelecek arasında kesin bir çizgi koyan anlayış tarafından şekillenmiştir. Bu anlamda varolan durum kadar; geçmiş ve gelecek de sınırlılıkları ve geçerlilikleriyle birlikte tanımlanmıştır. Batılı bilim adamlarının siyasal olayları denetlemekte gösterdikleri ilgi, kızgın ama iyi bir Tanrı imgesi çizen antropomorfik anlayışı çağrıştırmaktadır. Çünkü bilimsel bilginin gücüyle, tarihsel olayların oluşumunu ve gidişatını denetlemeyi amaçlamışlardır. Tam da bu noktada Russell’in şu ifadeleri, deneyim tanımlarının sonuçlarını göstermesi açısından ilginçtir:⁹

Eskiden insanlar büyümlü güçler elde etmek için ruhlarını şeytana satarlarmış. Bugün insanlar bu güçleri bilim yoluyla elde ediyor ve birer şeytan haline gelmek zorunda görüyorlar kendilerini. Kudret zararsız hale getirilmedikçe ve bütün insanlığın hizmetine verilmedikçe, dünya için bir umut yoktur.

Russell’in ortaya koyduğu yaklaşım, bireyler ve toplumlararası ilişkilerdeki denetleme arzusunun tarihselliğini ifade etmektedir. Ayrıca bilime de bu anlamda önemli bir işlev yüklendiği görülmektedir. F. Bacon’ın bilime yüklenen söz konusu işlevi destekleyen ünlü “bilgi güçtür” ifadesi, bilgi ile iktidar arasındaki ilişkiyi bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Bu durum, Modern bilimin açıklanmasında “harici faktörler” kapsamında değerlendirilmelidir. Çünkü bilimin iktidarla olan ilişkisi, bilimin ya da bilimsel bilginin doğasından kaynaklanan bir ilişki değildir; bu ilişki harici faktörlerle bağlantılı bir ilişkidir. Ancak bilimin sosyal yaşamda iktidar elde etmek amacıyla kullanılabileceğini göstermesi açısından da önemlidir.¹⁰ Bilginin sosyal yaşamın bütün alanlarını kapsayacak şekilde açıklanma çabası, güç elde etmede bilgiye büyük bir ayrıcalık kazandırmıştır. Buna bağlı olarak da iktidar elde etmede ve iktidarın meşruiyetini sağlamada öncelikle elde edilmesi gereken faktör haline gelmiştir. Bu anlamda bilgi-iktidar ilişkisini farklı değerlendiren anlayışlar ortaya çıkmıştır. Örneğin Nietzsche geleneğini takip eden anlayışa göre bilgi ilişkisinin merkezinde iktidar vardır. Çünkü insan muktedir olmak için bilir. Aristo geleneğini takip eden anlayışa göre ise insan haz almak için bilir. Foucault ise bilgi-iktidar ilişkisini karşılık düzenin dışında; birbirinden ayrı olmayan temel ilişki

⁹ Russell, *a.g.e.*, s.34.

¹⁰ Hüsamattin Arslan, “Bilim, Bilimsel Bilgi ve İktidar”, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 7, Temmuz 1999. s. 60-61.

formları olarak şöyle tanımlamaktadır.¹¹

Bilgi ve iktidar yalnızca bir çıkarlar ya da ideolojiler oyununda bir araya gelmez; dolayısıyla problem, gücün bilgiyi nasıl egemenliği altına alarak kendi amaçlarının hizmetine soktuğu ya da iktidarın bilgiye nasıl damgasını vurduğu ve ona nasıl ideolojik içerikler ve sınırlamalar koyduğu değildir... Buna karşılık hiçbir iktidar, bilginin üretimi, tahsisi, dağıtımı ya da alı konması olmaksızın tatbik edilemez. Bu düzeyde, bir tarafta bilgi, diğer tarafta toplum, bir tarafta bilim diğer tarafta devlet yoktur, yalnızca temel bilgi-iktidar formları vardır.

Bilim iktidar ilişkisinde açıklanması gereken önemli faktörlerden bir diğeri de bilgi üretim merkezleri ve bu merkezleri kontrol edenlerdir. İktidar sahipleri, “kamu yararı”nın ve ona en uygun insan davranış örüntüsünün ne olduğu; bu davranışı nasıl meydana çıkaracakları ve kalıcı olmasını nasıl güvence altına alacakları konularında belirli becerilere ihtiyaç duyarlar. Sözü edilen becerilere sahip olmak, büyük oranda başka insanların sahip olamayacakları bilgileri elde etmekle mümkün olacağı için, bilgiyi ele geçirmek veya üretmek üzerinde mücadele ederler. Çünkü iktidarın ihtiyaç hissettiği bilgi, ona meşruluk ve hareket kabiliyeti kazandırmaktadır.¹²

Günümüz şartlarında siyasal iktidar, bilimsel bilginin tek patronu olmaktan çıkmıştır. Ancak üretme ve denetleme açısından halen çok önemli bir konuma sahip olduğu da bir gerçektir. Siyasal iktidarın bu ayrıcalıklı konumuna ortak olan diğer bir patron da küresel düzeyde ekonomik ilişkileri düzenleyen büyük şirketlerdir. “Bu resmi ve yarı resmi örgüt niteliğindeki kurumlar, şüphesiz ki bilimin uygulama alanı üzerinde büyük bir etkiye sahiptirler. Onlar bilimi parasal ve idare açısından desteklerler.”¹³ Finans açısından ne kadar destek çıkarlarsa, bilimsel bilginin üretilmesinde ve denetlenmesinde o kadar etkin olurlar. Bilgi ile iktidar arasındaki ilişki biçimi, günümüzde bilim üretme merkezlerinin aynı zamanda iktidar odakları anlamına da geldiğini göstermektedir. Bu durumda “bilginin, iktidar ilişkilerini kurmada ve sürdürmede bir anahtar”¹⁴ rolü üslendiği sonucu çıkmaktadır.

Bütün bu yaklaşımlar ve açıklamalar, bilginin iktidar ilişkilerinden tam anlamıyla soyutlanamayacağını göstermektedir. İktidar ve bilgi arasındaki bu döngüsel ilişki, modern bilim alanlarını da kapsamına almıştır. Foucault’cu yaklaşım bağlamında düşünüldüğünde; dışlama, hapis, gözetim, nesneleştirme pratikleri ve teknolojileri yoluyla ortaya çıkmış olan arkeoloji, etnoloji, folklor, antropoloji

¹¹ Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, (Veli Urhan), Birey Yayıncılık, İkinci Baskı, İstanbul, 2000, 234-238.

¹² Zygmunt Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, (Çev. Kemal Atakay), Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s.62.

¹³ Joseph Rouse, *Knowledge and Power, Toward a Political Philosophy of Science*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1987, s.210.

¹⁴ C. Richards Hofsteiter, Thomas G. Sticht, , C. Hurie Hofsteiter, “Knowledge, Literacy and Power,” *Communication Research*, Feb. 99, Vol. 26, Issue 1, s.21.

psikiyatri ve sosyoloji gibi disiplinler, yeni iktidar tekniklerinin geliştirilmesine ve çoğaltılmasına katkıda bulunmuşlardır. Hatta bu disiplinler varlıklarını iktidarın bir uyruklaştırma aracı olmalarına borçludur. Bu çerçevede bilimsel alanda karar vermek veya tanımlamada bulunmak aynı zamanda politik ve çıkarların propagandasına ilişkin bir çabayı da içerdiği söylenebilir.

Ancak bilgi ile iktidar arasındaki döngüsel ilişkiyi sadece sözü edilen şekliyle algılamak, durumun eksik anlaşılmasına yol açmaktadır. Çünkü bilgi ile iktidar arasında üç tip ilişki ve etkileşim olduğu görülmektedir. “Birincisi iktidarı elde etmek için bilgiye müracaat etmektir... İkincisi iktidarın, bilginin edinimini tahrip etmek ve engellemek için kullanılmasıdır... Üçüncü ilişki biçimi ise diğerlerinden farklı olarak; bilginin bizi, iktidarın baskıcı etkilerinden özgürleştirilebilmesidir.”¹⁵

Modern bilimin en önemli özelliklerinden biri olan evrensellik iddiası, iktidarla özellikle de siyasal iktidarla bilim arasındaki ilişkiyi belirleyen unsurlardan biridir. Çünkü dünyada güçlü devletler ve ideolojiler hep olmuştur ve bunlar, bölge veya dünya ölçeğinde bir hegemonya kurmanın aracı olarak evrenselci söylemi sık sık kullanmışlardır. Çünkü bu söylemi tahsis edecek en önemli aygıt bilgidir. Bu perspektifte günümüz bilim anlayışıyla kapitalizm arasında karşılıklı ve belirleyici bir etkileşim bulunduğu görülmektedir. Teknolojik yeniliklerin izlenmesi açısından modern bilim kapitalizme muhtaç konumdadır. Kapitalizm ise dünyayı saran bir gerçeklik olabilmesi için bilimin meşru açıklama ve genellemelerine ihtiyaç duymaktadır.

Tanımlanmış bir otoriteye sahip olan iktidarlar; uygulama alanı bulduğu evrende meşruiyet zemini oluşturmak durumundadırlar. Bu anlamda iktidarları altındakileri, hükümlerine uymada geçerli nedenlerin olduğuna ikna etmeleri gerekmektedir. Bu doğrultuda önemli bir meşrulaştırıcı olarak Modern bilim, bütün disiplinlerdeki bilgi üreticilerine “bilimsel yöntem” adı altında tek bir yöntem önerirken, aslında doğa bilimlerinden türetilen modelin bütün disiplinlere evrenselleştirilmesini amaçlamaktadır. Bunun riski ve zorlayıcılığı, bugün sosyal bilim alanlarında görülmektedir. Sosyoloji ise bunu en çok yaşayan bir disiplindir.

Sosyoloji: Eğilimleri ve Ayrıcalıkları

Sosyoloji geçmiş iki yüzyıl boyunca toplumsal yaşamda ortaya çıkan kapsamlı değişimleri anlama ve açıklama çabaları sonucunda doğmuş bir disiplindir. Bu anlamıyla sosyolojinin ve sosyolojik düşüncenin kısa bir tarihi vardır, fakat tarihin hiç bir dönemi sosyolojik spekülasyondan özgür olmamıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyıl ise toplumsal yaşamın anlaşılması için, düşünsel enerjinin en fazla harcadığı dönem olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan büyük sosyal olaylar, sosyal bilimlerin özellikle de sosyolojinin ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır. Bunlardan biri olan “Sanayi Devrimi,” toplumsal yaşam alanında makro düzeyde

¹⁵ Rouse, *a.g.e.*, s. 13

sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal dönüşümlere neden olan bir süreçtir. Sanayi Devrimi'ne paralel olarak gelişen “Fransız İhtilali” ise toplumsal yaşam alanında yeni bir sosyal sistem anlayışı yaratarak temel değişikliklerin yolunu açmıştır.

Bu bağlamda Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile birlikte doğan, yayılan ve burjuvazinin çıkarına hizmet eden bilim olarak görülen sosyoloji alanındaki ilk teoriler, “makro” düzeyde olmuştur. Sosyolojinin burjuva devrimleri ve endüstrileşme hareketleriyle eşzamanlı gelişimi sıradan bir tesadüf değildir.¹⁶ Çünkü artarak yoğunlaşan toplumsal sorunlar, sosyal bilimcileri çözüm bulma yönünde motive etmiştir. Bu süreci anlamaya çalışan ilk dönem sosyologlar, çalışmalarını daha çok sosyal hareketlerin kanunlarını bulma yönünde yoğunlaştırmışlardır. Böylece sosyal hareketleri yöneten kanunların oluşturulmasıyla; geleceğin toplumunun sorunsuz ve düzenli bir biçimde kurulmasının mümkün olabileceği inancına ulaşmışlardır.

Genel anlamda sosyolojik düşünce, toplumsal yaşamla ilgili genellemelerde veya spekülasyonlarda bulunma biçimidir. Bu yaklaşım, “toplum” kavramını sosyolojik düşüncenin ilgi odağı haline getirmiştir. Toplumun, sosyolojinin merkezi nesnesi olarak tanınması daha sonraki dönemi de kayıt altına alacak şekilde iki temel algılamaya yol açmıştır: İlk olarak sosyolojiyi diğer mümkün nesnelere karşı ilgisizleştirmiş; böylece sosyoloji, teorik nesnesini tanımlama düzeyinde, bir totolojiler toplamına indirgenmiştir. İkincisi sosyolojinin konumuyla ilgilidir. Sosyoloji, sanayi toplumunun çözümlenmesi adına sanayi sürecinin söylemi olarak ortaya çıkmıştır.

19. yüzyılda ortaya çıkan modern sosyal bilimler gibi sosyoloji de Aydınlanmacı etkilerle, toplumun rasyonel yönden düzenlenmesi, ilerleme ve bilimsel bir toplum yaratma amaçlarıyla evrensel ölçekte hareket etmiştir. “Bu doğrultuda sosyoloji, “toplumsal” olanı, hem karmaşık bir yapısal bütün olarak toplum temelinde, hem de onun özgül kurumlarla, bilhassa işbölümü, toplumsal sınıflar, din, aile ve bilimsel-mesleki kuruluşlarla ilişkisi içinde tanımlamaya çalışmıştır.”¹⁷ Sosyolojik düşünce, teorik hale getirilip belirli bir bilgi formunda bilim dünyasına girdiğinde bazı temel özellikler barındırıyordu. Bottomore’un özetlediği biçimiyle sosyoloji; her şeyden önce, *ansiklopediktir*; insan toplumunun tarihinin ve toplumsal hayatın tümünü birden kapsama eğilimi taşır. İkinci olarak tarih felsefesinin ve evrim konusundaki biyolojik teorinin etkisiyle toplumsal evrimin temel

¹⁶ Hem Fransa hem de İskoç Aydınlanması’nda kurgulandığı üzere sosyoloji endüstriyel toplumun, özgül tarihsel sürecinin söylemi olarak ortaya çıktı. O zaman sosyolojinin yapılaşması bir özgül toplumsal biçim tarafından belirlendi. Bu toplumun politik yüzü bütün sonuçlarıyla ulus-devlet oluşumuydu. Yeni bir döneme girip girmediğimiz tartışılır belki, ancak sosyolojinin huzurunda kendisini “disipline” ettiği tarihsel pratiğin kendi sınırlarına vardığını söyleyebiliriz. Endüstriyel süreçle birlikte dönüşüme uğrayan bütün kurumlar işlevlerini tamamlamışlardır. Ahmet Çiğdem, *Bir İmkan Olarak Modernite*, İletişim Yayınları, Ankara, s.28-29.

¹⁷ Alan Swingwood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (Çev. Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s.15.

aşamalarını ve işleyişini açıklamaya çalıştığı için *evrimcidir*. Üçüncü olarak, karakter yönünden doğal bilimlere benzediği için *pozitifdir*.¹⁸ Dördüncü olarak, genel kapsamlı bir bilim olma iddiasına rağmen, sosyoloji özellikle 18. yüzyıldaki siyasal ve ekonomik devrimlerin yarattığı toplumsal sorunlarla ilgilenmiş; her şeyin üstünde de, yeni *sanayi toplumunun bilimi* olmuştur. Son olarak, bilimsel olduğu kadar; günümüze kadar süren tartışmalara yol açan bir özellik temelinde *ideolojik* bir karaktere de sahiptir. Bu özellikleriyle sosyoloji sosyal bilim alanında sürekli ilgi odağı olmuş ve üzerinde bir takım kuşku ve endişeleri taşıyarak günümüze kadar gelmiştir.¹⁹

Yukarıda belirtilen özellikleriyle sosyoloji, sosyal bilim alanına girdikten sonra, etkileri birbirine yakın olan belirli çizgiler takip etmiştir. Bu anlamda kendini sürekli yenileyerek, farklı formlar altında söylemini kurgulamaya devam eden gelen birikimsel bir ilerleme göstermiştir. Ortaya çıkışından bugüne gelinceye kadar geçirmiş olduğu sürece baktığımızda; kendi sorunsal alanında oluşan farklı yaklaşımları da içerimleyen dört temel eğilimle karşılaşmaktayız. Bunlardan ilk üçü sosyolojinin ilk kaynak ve kökenine yönelmiş eğilimlerdir. Bu çerçevedeki *birinci eğilim*; Sosyal Fizik olarak da tanımlanan, daha çok insanlık yaşamını ana özellikleriyle ve aşamalarıyla tanımlamayı öngören belirli bir tarih kuramı yönelimidir. Comte, Marx, Durkheim, Spencer hatta Weber bu eğilimin oluşmasında önemli katkıları olan sosyologlardır. *İkinci eğilim*; insanın ve toplumun doğasından kaynaklanan; toplumsal ilişkileri biçimsel açıdan sınıflandırma amacını taşıyan sistematik bir teori geliştirme yönelimidir. George Simmel ve Von Wiese bu eğilimin önde gelenleri arasında yer alırlar. *Üçüncü eğilim* ise 20. yüzyıl başlarından itibaren Amerika'da ortaya çıkan toplumsal olgular ve sorunların ampirik incelemelerle anlaşılıp kavranması yönelimidir.²⁰ *Dördüncüsü* ise daha ziyade Alman felsefi düşüncesinden beslenen ve sosyal bilim alanındaki günümüz gelişmelerine paralel olarak oluşan yeni bir eğilimdir. Özellikle 1960'lardan sonra ortaya çıkan; sosyolojiyi nomotetik özelliğinden koparma çabası olarak da nitelenen ve idiografik açıklamalar ekseninde oluşan yorumsamacı yönelimdir.

Ortaya koyduğumuz özellikleri ve gelişim sürecindeki eğilimleri açısından sosyoloji, diğer sosyal bilimlere göre farklı bir örgütlenme yaşamıştır. Bunun en temel nedenlerinden biri, yaşanan süreçteki toplumsal durumun ve durumların, sosyolojik söylemin bir parçasını oluşturmasıdır. Bu da ona temel rengini vermekte ve onu farklılaştırmaktadır. Bu anlamda sosyoloji genel bir söylem birliği biçiminde

¹⁸ Özellikle ilk dönem sosyologlar, kısmen başlangıçta sosyal reform örgütleriyle olan yakın bağlarını koparmak istedikleri, kısmen de bugünü ele almaya ağırlık verdikleri için pozitivistliğe yöneldiler, bu da onları nomotetik kampa itti." Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, Metis Yayınları, İstanbul, 1997, s.25-26.

¹⁹ Tom B. Bottomore, *Toplumbilim; Sorunlarına ve Yazınına İlişkin Bir Kılavuz*, (Çev. Ünsal Oskay), 2. baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1984, s.6-7.

²⁰ C. Wright Mills, *Toplumbilimsel Düşün*, (Çev. Ünsal Oskay), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 39-40.

örgütlenememiştir. Sosyoloji, diğer sosyal bilimlerin genellikle ihmal ettiği toplumsal dünyaların çözümlenmesi ve işlenmesine izin vermesi açısından önemlidir. Sosyoloji bu özelliğiyle yeni toplumsal dünyalar yaratma gücüne sahiptir. “Çünkü sosyal dünyanın temsillerini yaratır; sosyologlar farkında olmadan toplumsal dünyanın vizyonu ve bölümlenmesi için meşru ilkeleri belirlemeye katkıda bulunurlar, bununla ilgili simgesel savaşlarda pozisyon alırlar.”²¹ Belki de sosyolojinin diğer bilimlerden farklı olarak örgütlenmesine ve onlardan farklı bir tarzda faydalanmasına yol açan da bu özelliğidir. Yine bir ayrıcalık olarak sosyoloji, kendi üzerine düşünmenin araçlarına da sahiptir. Sosyoloji, kendi kurumsal yapılanmasını, etkileşim araçlarını, iktidarla olan ilişkilerini, sosyolojik bilginin üretilişi ve yayılma süreçlerini eleştirel olarak ele alabilmektedir. Bourdieu’ya göre,²²

Eğer sosyoloji eleştirel bir bilimse, belki de bizzat kendisinin de eleştirel bir konumda olmasındandır. Söylenildiği gibi sosyoloji sorun yaratır. Bundan dolayı sadece bilim olarak varlığı değil, kısaca varlığı da tartışma konusu edilir. Bilimsellik üzerindeki lehte ve aleyhteki yargılar çok önemli bir kozdur: Rahatsız edici hakikatlerden kurtulmanın bir yolu bunların bilimsel olmadığını söylemektir, bu onların “siyasal” oldukları, yani “çıkar”ın, “tutku”nun sonucu oldukları, dolayısıyla, görece ve görecelileştirilebilir oldukları anlamına gelir... Sosyoloji, hiç durmadan, kendisini uygulayan kimseyi katı gerçeklerle yüz yüze getirir; büyüleri bozar.

Bütün bu ayrıcalıkları ve sınırlılıklarıyla birlikte sosyoloji, çeşitli karşıt düşünce biçimleri içerisinde, modern toplumsal yaşamla ilgili olarak öngörü ve denetim amaçları doğrultusunda kullanılacak bilgi üreten bir disiplin haline gelmiştir. Böylece üretilen “sosyolojik bilgi, toplumsal yaşam evrenine sarmal bir biçimde girer ve çıkar; bu sürecin tamamlayıcı bir parçası olarak hem kendini hem de söz konusu evreni yeniden yapılandırır.”²³

Bir çözümlenme olarak ortaya konulmamış olsa da sosyolojik kuramlar, insan ve toplum doğasıyla ilgili birtakım varsayımlara dayanır. Bu varsayımlar değişik kuramsal perspektiflerin üzerine oturdukları zeminleri oluştururlar. Bu açıdan sosyologlar, çoğunlukla kuramsal açıklamalarında varsayımlarını görmezden gelirler. Çünkü sosyolojik teori toplum doğası ile ilişkili bir dizi varsayıma dayalıdır. Toplum doğasında meydana gelen sosyal olaylar, değişik zaman ve mekanlarda değişik şekiller aldığı için, geliştirilen teori her zaman geçerli ve tutarlı olmayabilir.²⁴

Sosyoloji kendisine nüfuz eden toplumsal bağlamın değerlerini; anlamaya ve

²¹ Ayşe Durakbaşı, “Türkiye’de Sosyolojinin Kuruluşu ve Comte-Durkheim Geleneği”, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.107.

²² Pierre Bourdieu, *Toplumbilim Sorunları*, (Çev. Işık Ergüden), Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.20-21.

²³ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, (Çev. Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, İkinci Basım, 1998, s.23.

²⁴ Margaret M. Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Hayriye Erbaş), Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s.13-14.

çözümlemeye çalıştığı toplumsal sorunlara ilişkin tanımlamalarında ve kavramsallaştırmalarında kullanmıştır. Bundan dolayı sosyoloji, aslında bilim haline gelirken; yaşadığı bu süreçten dolayı değerlerden bağımsız, dolayısıyla da iktidar ilişkilerinin tam anlamıyla dışında kalamamıştır.

İktidar ve Sosyoloji

Sosyoloji, tarihsel birikimi ve bugünkü durumu itibariyle; nasıl bir akademik söylem olduğu konusunda bir çelişki yaşamaktadır. Çelişkinin merkezi noktası ise sosyolojinin hem yaygın ve kolay bir alan hem de karmaşık ve seçkin bir alan olmasıdır.²⁵ Bu çelişki, belki de sosyolojinin gelişimini ve iktidar ilişkilerindeki ayrıcalıklı konumunu belirleyen ana eksenidir. Bu çelişkiyi iki açıdan açıklamak mümkündür: Birincisi sosyolojinin herkes için gerekli ve herkesin yapabileceği bir değerlendirme aracı olabilirdir. İkincisi ise belirli bir özerkliği ve değeri olan, iktidarın ve bilimin gözdesi olduğudur ki, bu onun bilimsel bilgi açısından iktidarla olan ilişkisinin temel belirleyicilerinden biridir.

Sosyoloji, ortaya çıktığından beri sosyolojik araştırmaların objektifliği ve araştırmalarda sosyoloğun rolünün ne olacağı tartışma konusu olmuştur. Pozitivist düşüncenin etki sürecinde olduğu dönemlerde dahi bu tartışma yapılmıştır. Bugün de tartışılmaya devam edilmektedir. Ancak, bugünkü tartışmaların içeriği ve boyutları geçmişe göre farklıdır. Bu konuda sosyologların üzerinde ihtilaf ettiği en azından iki sorun bulunmaktadır: Birincisi, araştırmacıların çalışacakları konulara yönelmeleri ile ilgilidir: “Sosyologlar toplumsal olayların ve sosyal yapıların tarafsız gözlemcileri mi olmalıdır? Yahut ahlaken onları değerlendirmeli ve eleştirmeli midirler?”²⁶ Bu sorulara kesin ve sınırlı cevaplar bulmak güçtür ancak, belli bir açıklama biçimi de mutlaka vardır. Sosyoloji tarihi, bu soruların cevaplanması sürecinde iki karşı grubun oluştuğunu göstermektedir. Bunlardan birincisi, sosyolojinin mutlaka değerlerden bağımsız olması gerektiğini savunurken, ikinci grup ise bunun mümkün olamayacağı savunusunu yapmıştır. Tartışılan ikinci konu ise, “sosyologlar topluma hizmete hazır “teknisyen” mi olmalıdır? Yoksa kendilerinin sahip olduğu değerlere daha da uyması için o toplumu değiştirmeye mi (ıslahatçı mı) çalışmalıdır?”²⁷ Bu soruların cevaplanmasında ise birinci grup teknisyen olmaları gerektiğini; ikinci grup ise düzenleyici ve değiştirici olmaları gerektiğini öne sürmektedirler.

Aslında bu tartışmanın can alıcı noktası, sosyolojinin rolüne bakışta yatmaktadır. Şayet iktidar ilişkilerinde sosyolojiye iktidarın yaptıklarını meşrulaştırıcı bir konum biçilmişse, sosyoloğun teknisyen olmaktan başka yolu olmaz. Buna karşılık söz konusu ilişkide sosyolojiye, iktidarı biçimlendirici ve ona yol gösterici bir

²⁵ John Urry, *Mekanları Tüketmek*, (Çev.R. G. Öğdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s.54.

²⁶ Stephan Cole, *Sosyolojik Düşünme Yöntemi*, (Çev. Bekir Demirkol), Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s.188.

²⁷ Cole, a.g.e., s.191.

konum biçilmişse, o taktirde sosyoloğun misyonu farklılaşır. Sosyal bilim, özellikle de sosyoloji çerçevesinde bilgi üreten kişi, içinde yaşadığı toplumun bir üyesi olarak o toplumun norm ve değerleri doğrultusunda; sınırları çok kesin olmasa da bir referans çerçevesine sahip olur. Bundan dolayı sosyal sorunlar çoğu zaman politik ve ideolojik bir çerçeve içerisinde ele alınabilmektedir. Esas olarak bu durum sosyolojik bilgiyi üreten kişiden kaynaklanmasına rağmen; sosyolojinin ortaya çıkış koşulları ve ilk dönemdeki örgütlenme biçimi bu konuda sosyolojinin misyonuna yönelik endişe ve tartışmalara kapı aralamıştır.

Sosyolojinin ortaya çıkış koşullarına baktığımızda iki temel durumla karşılaşırız. Bunlardan birincisi *Batı dünyası egemenliğinin* kurulmuş olması ve bunun devam ettirilmesi çabalarıdır.²⁸ İkincisi²⁹ ise, Batı Avrupa içinde meydana gelen yenilikler ve değişimler sonucunda ortaya çıkan toplumsal boyutlu *iç sorunlar ve çelişkilerin* anlaşılıp açıklanması durumudur.³⁰ Doğuş koşulları ve ilk örgütlenme dönemi açısından bakıldığında, sosyolojinin modernleşme sorununu Aydınlanma felsefesi çerçevesinde çözmeye çalıştığı görülmektedir. Aydınlanmanın öne çıkardığı burjuvazi ise sosyolojiyi kendini haklılaştıran bir konuma sokma çabasına girmiştir. Böylece sosyoloji, burjuvazi kuramı olarak ortaya çıkmış ve bu nedenle de burjuvazi öncesi toplumların çağdaşlaşma sorununu Batı değerleri veya çıkarları açısından açıklama görevini üstlenmiştir.³¹

Kurucu sosyologların belirli temel alanlar ve konular üzerinde durmaları sosyolojinin muktedir anlayışla olan ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. Çünkü kurucu ustaların büyük çoğunluğu, modern “politika araştırmacıları”nın öncüleri olarak, doğrudan politikayı etkileme amacına göre belirlenmiş araştırmalar yapmışlardır. Bu öncüleri meşgul eden olaylar, daha çok “İngiliz Sanayileşmesi, Fransız Devrimi ve Alman bürokratikleşmesi gibi süreçler olmuştur. Kurucuların temel olarak ortak kaygısı, kapitalist endüstriyalizmin ve demokrasinin ayrıklığını ve dinamiklerini öteki toplumsal yaşam düzenleriyle karşıtlık içinde

²⁸ Wallerstein, sosyal bilim anlayışının bu temel üzere kurgulandığı yönündeki görüşü şöyle ifade ediyor: “Kurumsallaşmış bir faaliyet olarak Avrupa’da başlayan sosyal bilim Avrupa’nın tarihsel rolünü, özellikle de modern dünyadaki tarihsel rolünü yanlış yorumlayarak, büyük ölçüde abartarak ve/veya çarpıtarak toplumsal gerçekliğe ilişkin yanlış bir resim yaratmakla suçlanmıştır.” Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi*, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s.194.

²⁹ Wallerstein, sosyolojinin Avrupa sorunlarına odaklanmasını sosyal bilimlerin genel karakteri olduğunu şu ifadelerle açıklıyor: “Sosyal bilim partikularist olduğu için Avrupa-merkezci olmakla suçlanmıştır. Avrupa-merkezcilikten de öte, son derece dar görüşlü olduğu söylenmiştir. Modern sosyal bilim özellikle dar görüşlülüğü aşmış olmakla övündüğü için bu eleştiri en hassas noktaya dokunmuştur.” Wallerstein, *a.g.e.*, s.188-189.

³⁰ Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İ.Ü. Edb Fak. Yayınları, İstanbul, 1985, s. 15.

³¹ Erhan Atiker, *Bireyselleşme ve Toplumsal Farklılaşma*, İ.Ü. Edb. Fak. Yayınları, İstanbul, 1995, s.19.

kavramsallaştırmaktı.”³²

Aydınlanma sürecinde ortaya çıkan toplumun bilimi olan sosyolojiyle insanoğlu, toplumu ve toplumsal gelişmeleri kontrolü altına almaya yönelmiş ve bu yönde yoğun bir çaba içerisine girmiştir. Başlangıçtaki bütünlüklü açıklamalar, zamanla Marxgil ve Weberyen yaklaşımlarda olduğu gibi farklılaşmıştır. Bu anlamda sosyolojinin siyasal iktidarla olan belirleyici ilişkisinin önemli göstergesi, sosyolojik söylemlerin oluşma biçimleridir. Weber’in tarihsel açıdan Marx’ın karşısına çıkarılma çabaları, sosyolojinin karşı iktidar anlayışlarına, meşrulaştırıcı ve düzen kurucu rolünü göstermesi açısından önemlidir. Bununla paralel olarak sosyoloji literatürünün büyük bir kısmını Marx’ın görüşlerine verilmeye çalışılan cevapların oluşturması da genel problem açısından ilginçtir. Soruna Weberyen yaklaşım açısından bakıldığında, “Batı toplumlarındaki değişimler ve kapitalist yapının nitelikleri, sosyoloji öğretimini ve yapılacak sosyolojik araştırmaların yönünü belirlediği görülmektedir. Buna bağlı olarak da, araştırma sonucu elde edilen bulgularla kapitalist toplumdaki değişim ve oluşumlara yeni boyutlar kazandırılmaktadır. Armağan’ın ifadesiyle “bu yönde oluşan akademik sosyoloji, kapitalist toplum ideolojisinin hizmetinde olan bir araç niteliğine bürünmüştür.”³³

Marxgil yaklaşım açısından bakıldığında ise Sosyalist toplumlardaki yapısal değişimlerde sosyolojik yaklaşımın büyük rolü olduğu görülmektedir. Çünkü bu toplumlarda yapılmaya çalışılan sosyoloji, kaynağını marksizmden almıştır. “Marx pratik önemi olan düşünceleri, grupların mücadelesinde ideolojik silahlar olarak görmektedir. Çünkü Marx, düşüncelerin, kitleleri etkileri altına alır almaz maddi güçler haline geldiklerini düşünmektedir.”³⁴ Ancak ilginç bir gelişme olarak “Sosyalist ülkelerde II. Dünya Savaşından sonra, özellikle 1950’lerde, sosyolojik araştırmalar ve sosyoloji öğretimi büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Stalin döneminde ideolojik nedenlerle tüm sosyolojik etkinlikler durdurulmuş; sosyoloji bölümleri kapatılmış³⁵ ve sosyoloji dersleri kaldırılmıştır.”³⁶

Duverger, Bu tartışmalara şu tespitleriyle katılmaktadır. “19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başında sosyolojinin doğuşuna ve elli yıldır Birleşik Devletler’de gösterdiği gelişmeye, liberalizm güçlü bir şekilde destek olmuştur. Daha sonra da Marksizm sosyolojik araştırmaları yeni yollara yöneltmiş ve büyük bir itici güç

³² Theda Skocpol, *Tarihsel Sosyoloji*, (Ed.), (Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.8.

³³ İbrahim Armağan, “Bilim, Toplum ve Türk Üniversitelerinde Toplum Bilim Öğretimi”, *E.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, İzmir, 1980, s.29.

³⁴ H. H. Gerth, ve C. W. Mills, “Giriş: Yazar ve Yapıtı”, *Sosyoloji Yazıları* (Max Weber), (Çev. Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 1993, s.62.

³⁵ İlginç bir tesadüf olarak bu dönemde Türkiye’de de sosyoloji bölümlerine karşı olumsuz bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Bu anlamda Ankara Üniversitesi DTCF Sosyoloji bölümü kapatılmış ve sosyologlar üzerinde bir baskı oluşturulmaya çalışılmıştır.

³⁶ Armağan, *a.g.e.*, s.29.

kazandırmıştır.”³⁷ Duverger, özetle sosyolojinin ideolojilerden destek alarak yeni açılımlar yapabileceğinin altını çizmektedir.

Batı dışı toplumlarda da sosyoloji öğretimi ve sosyolojik araştırmalar, genellikle siyasal gelişmelere bağlı olarak bir dalgalanma göstermektedir. Sosyoloji eğitimi ve sosyolojik araştırmalar Türkiye’de de dönemlere göre farklılıklar göstermektedir. Türk ulusal devletinin kuruluş sürecinde Gökalp’in sosyolojik-politik görüşlerinin etkisi herkesçe malumdur. Comte’un Ahmet Rıza üzerindeki etkisine bağlı olarak, pozitivist söylemin politik-ideolojik bir form kazanması, Science Sociale ekolünün Prens Sabahattin üzerindeki etkisine bağlı olarak, “adem-i merkezîyetçilik” ve teşebbüs-i şahsi” görüşlerinin muhalefeti ateşlemesi, Türkiye’deki sosyolojik eğilimlerin politikalar üzerindeki etkilerini göstermektedir. Daha sonraki dönemlerde de bu karakterin etkisini görmek mümkündür. Nilgün Çelebi, sosyolojinin 1947’li yıllardaki bu karakterini şöyle tanımlıyor: “Politik toplumun içindeki güç mücadelesinin bir örneği 1947’de yaşanmış olup, resmi ideolojiyle uyuşmayan ama yine devlete yönelik bir başka ideolojinin resmi ideolojiyle mücadelesi sosyoloji üzerinden verilmiştir.”³⁸ Sosyoloji bu anlamda Türk modernleşmesinin önemli kaynaklarından birini oluşturmuştur diyebiliriz. Çünkü ulus-devletin kuruluş sürecinde de resmi ideolojinin kurucu öğelerinden önemli bir bölümü sosyoloji aracılığıyla sağlanmıştır. Bu çerçevede Ziya Gökalp’in Durkheim’dan esinlenerek önerdiği “ulusal mefkurecilik,” “toplumsal bütünlük” için temel referans haline gelmiştir.³⁹

Sosyoloji, sadece betimleme yapan ve olguları olduğu gibi yansıtan bir bilim değildir; aynı zamanda reçeteler yazarak politika üreticilerine danışmanlık hizmeti de yapmaktadır. Sosyoloji, ilk örgütlenme döneminde dünya egemenlik ilişkilerini düzenleyen Batı’ya iç politikalarının yönlendirilmesine yönelik hizmetlerin⁴⁰ yanında, Batı dışı toplumların üzerinde politika üretebilmesi için de hizmetler sunmuştur. Batı dışı toplumlar için geliştirilen, “üçüncü dünyalılık”, “az gelişmişlik”, “kalkınma”, “ilerleme” ve “modernleşme” gibi kavramlar, aynı zamanda politik veçhesi olan teorilerin oluşturulmasını da sağlamıştır. Çünkü bu kavramlar sadece olguların tanımlanması değil, aynı zamanda Batı dışı toplumlar için belirlenmiş konuların dayatılmasını da öngörüyordu.

Sosyoloji, iktidarı biçimlendirirken ve onun yasalarını oluşturma uğraşısı

³⁷ Duverger, *Siyaset Sos...*, s.18.

³⁸ Nilgün Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s.9.

³⁹ Durakbaşa, *a.g.e.*, s.100-101.

⁴⁰ Bentham’ın panoptikonundan Verein für Sozialpolitik’e, Beveridge Raporu’na ve diğer sayısız hükümet komisyonlarına, UNESCO’nun savaş sonrası ırkçılık hakkında hazırladığı serilere, kadar bir çok alanda danışmanlık hizmeti verilmiştir. (Bkz. Wallerstein, *a.g.e.*, s. 193.) Türkiye’de Ziya Gökalp’in Kürt Aşiretleri üzerine yazdığı raporla, Aile Araştırma Kurumu’nun yaptırdığı araştırmalar ve TOBB’un Doğu Ergil’e hazırlattığı “Doğu Raporu” bu çerçevede danışmanlık hizmetleri olarak değerlendirilebiliriz.

içinde olurken, iktidar da sosyolojinin alanlarını belirleyen, onu manipüle eden bir konuma sahiptir. Bu anlamda sosyolojinin “bilgi güçtür” yaklaşımı çerçevesinde siyasal iktidara sunduğu en önemli veri ve destek, toplumun ve toplumsal ilişkisinin nasıl işlediğine dair toplumsal yasalar sunmasıdır. İktidar, enerji gibi sürekli olarak bir biçimden başka bir biçime geçmektedir ve bu değişen olguların yasalarını aramak da sosyolojiye düşmektedir. Bu anlamda, siyasal iktidara sunduğu toplumsal yasalar aracılığıyla, siyasal erkin yapacağı işlere haklılık kazandırmaktadır ve nüfuz edebileceği yeni alanlar açmaktadır.

Bourdieu'nun ifadesiyle “sosyoloji, bilimsel işlevini ne kadar çok yerine getirirse iktidarlara hayal kırıklığına uğratma veya yalanlama şansına o kadar fazla sahip olur. Bu işlev bir şeyin, yani birinin işine yaramak değildir. Sosyolojinin bir şeyin işine yaramasını istemek her zaman için onun iktidara hizmet etmesini istemektir. Oysa ki, onun bilimsel işlevi iktidardan başlayarak toplumsal dünyayı anlamaktır. Bu, toplumsal olarak yansız olmayan ve hiç şüphesiz toplumsal işlev yerine getiren bir işlemdir. Bunun nedenlerinden biri her iktidarın, etkinliğinin bir bölümünü kendini oluşturan mekanizmaların bilinmemesine borçlu olmasıdır.”⁴¹ Bu açıklama bir idealist yaklaşım olarak kendi içerisinde bir anlamlılık taşımaktadır. Ancak, gerçekte bilimin eleştirel bir tavrı olsa da iktidar (söylem), bu özelliği de içine alarak bu durumu da kullanır.

Sonuç

Sonuç olarak, sosyolojinin kendine özgü inşa ettiği durum, kendisinin farklılığını ve iktidar açısından önemini belirlemektedir. Bu nedenle sosyoloji başka toplum bilimleri tarafından genellikle ihmal edilen toplumsal dünya veçhelerinin çözümlenmesi ve işlenmesine izin vermesi açısından önemlidir.

Modern dönemin etkin politikalarıyla sosyal bilimlerin işlevlerinin paralel ve iç içe bir özellik arz ettiği söylenebilir. Bundan dolayı da bilimsel çerçevede zaman zaman bir anlam bunalımı yaşandığı görülmektedir. Modern bilim ve kendine özgü tarzı, Batı'nın dünya üzerinde kurduğu egemenlik, güçlenme ve yayılma süreciyle paralellik arz eder. Egemenlik ve gücün meşrulaştırıcılığı da bilim sayesinde yapılmaya çalışılmıştır. Evrensellik, nesnellik, bilimsellik vs. gibi ölçülerle kendi dışında kalan Batı dışı toplumlara ulaşmak ve elde etmek istediği hedeflerin yolları aralanmıştır. “Sosyoloji kapsamında evrensel olduğu iddia edilen teoriler, aslında Batı'nın tarihsel kalıplarının sanki evrenselmiş gibi sunulmasından ibaret olduğu”⁴² ileri sürülmektedir.

İktidar sosyoloji ilişkisinde, sosyolojinin konumu bilimsellik bağlamında ele alındığında ve ilişkiyle ilgili yorumların izi sürüldüğünde zihinde bir takım bulanıklıklar ve hatta bir paradoks oluşmaktadır. Ancak, sosyolojinin doğası ve sosyal olayın bağlamına göre oluşan nesnellığı, sözü edilen bulanıklıkları ve paradoksu belli ölçülerde de olsa ortadan kaldırmaktadır. Sosyal olaylar, bağlamındaki etkilerle

⁴¹ Bourdieu, *a.g.e.*, s.27.

⁴² Wallerstein, *a.g.e.*, s. 188.

şekillendiği için, sosyoloğun olayların ortaya çıktığı alan ve etkilerle ilgili yargıları, araştırmasını etkileyecektir. Ancak sosyolog bu konuda sosyoloji biliminin kavram ve kuramları doğrultusunda nesnellik çabası içerisinde olmalıdır. Sosyolojik teorinin ortaya çıkış koşulları bağlamında siyasal düzen kaygılarının önemli ölçüde etkin olduğunu göz önünde bulundurursak, sosyolojinin doğasından kaynaklanan bir durumla karşılaşırsınız. Bundan dolayı sosyologları ve sosyolojik araştırmaları iktidar ilişkilerinin dışında düşünmek güçtür.